

FORTYFIKACJE NA DAWNYCH MAPACH

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

Komitet redakcyjny
Beata Konopska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
Dorota Kozłowska (Instytut Historii Nauki PAN)
Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński)

Redaktor naukowy
Radosław Skrycki

Recenzentka
dr hab. Beata Konopska, prof. UMCS

Opracowanie redakcyjne, korekta
Michał Gierke

Skład i łamanie
Renata Sarna

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
e-mail: ihn@ihnpn.pl

© by: IHN PAN & Authors

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-965210-9-5

Warszawa 2024

SPIS TREŚCI

<i>Bogusław Dybaś</i> Relacja między fortyfikacjami i ich kartograficznymi przedstawieniami na przykładzie nowożytnych planów Torunia	5
<i>Anna Pastorek</i> Dunkierka i Fort Mardijk w latach czterdziestych XVII wieku na mapach ze zbiorów Rijksmuseum w Amsterdamie	33
<i>Radosław Skrycki</i> Twierdza jako atrybut aspiracji kolonialnych. Przykład Brandenburgii-Prus 1680–1721	55
<i>Robert Klimek</i> Mapy Józefa Naronowicza-Narońskiego jako źródło do poznania lokalizacji zaginionych strażnic krzyżackich	71
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i> Forteca w Zbąszyniu jako część historycznego krajobrazu kulturowego	93
<i>Jakub Kuma, Zdzisław Noga, Jakub Zygawski</i> Powstanie, rozwój, dekompozycja i renesans Twierdzy Zamość w cyfrowej odsłonie Atlasu historycznego miast polskich	129
<i>Lucyna Szaniawska</i> Szerokie pole działania inżynierów wojskowych w XVII wieku ze szczególnym uwzględnieniem opracowania map	165
<i>Alliaksei Adamowich</i> Mapa radziwiłłowska jako źródło dla prezentacji terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego na mapie Europy Willema Blaeu'a (1608)	189
<i>Mikołaj Volkau</i> Wizerunki miejscowości na mapie Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1613 roku	213
<i>Ilya Andreyeu</i> Ślad augsburski mapy ściennej Wielkiego Księstwa Litewskiego	227

CONTENTS

<i>Bogusław Dybaś</i> The relationship between fortifications and their cartographic representations on the example of early modern plans of Toruń	5
<i>Anna Pastorek</i> Dunkirk and Fort-Mardijk in the 1640s on maps from the collection of the Rijksmuseum in Amsterdam	33
<i>Radosław Skrycki</i> The Fortress as an Attribute of Colonial Aspirations: The Example of Brandenburg-Prussia 1680–1721	55
<i>Robert Klimek</i> Józef Naronowicz-Naroński's maps as a source of knowledge location of the lost Teutonic watchtowers	71
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i> Zbąszyń Fortress as a part of the historical cultural landscape	93
<i>Jakub Kuma, Zdzisław Noga, Jakub Zygawski</i> The origin, development, decomposition and renaissance of the Zamość Fortress as presented in the digital version of the Polish Historical Towns Atlas	129
<i>Lucyna Szaniawska</i> The wide field of activity of military engineers in the 17 th century, with particular emphasis on the development of maps	165
<i>Alliaksei Adamowich</i> The „Radziwiłł” map as a source for the presentation of the territory of the Grand Duchy of Lithuania on Willem Blaeu's map of Europe (1608)	189
<i>Mikołaj Volkau</i> Settlement icons on the map of the Grand Duchy of Lithuania of 1613	213
<i>Ilya Andreyeu</i> The Augsburg trace of the wall map of the Grand Duchy of Lithuania	227

Ślad augsburski mapy ściennej Wielkiego Księstwa Litewskiego

Ilya Andreyeu

ORCID: 0009-0006-0923-7591

admin@imago.by

Zarys treści: Radziwiłłowska mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego od dawna jest przedmiotem badań historyków. Badacze dysponują mapą edycji amsterdamskiej z 1613 roku oraz źródłami, które wskazują na istnienie wcześniejszej edycji mapy, datowanej na około 1603 rok. Pierwsze wydanie mapy mogło być ozdobione widokami miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, przygotowanymi przez Tomasza Makowskiego, których część się zachowała. W 1604 roku synowie Mikołaja Radziwiłła podczas wyjazdu studyjnego przekazali co najmniej trzy „mapy Litwy” kolegom w Pradze, Ratyżbonie i Augsburgu. W 1686 roku w Augsburgu ukazało się wydane przez Jakoba Koppmayera ilustrowane mapami i rycinami czterotomowe *Theatrum Cosmographico-Historicum*. Jednym z jego źródeł była radziwiłłowska mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego (bezpośrednio lub przez drugą edycję).

Oprócz widoków miast (Wilno, Kowno, Birże – dwa wizerunki: miasto z zamkiem oraz sam zamek, Grodno, Kleck, Ołyka – zamek), publikacja zawiera mapę Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz mapę Dniepru (na czterech arkuszach). Porównanie tych obrazów z oryginalnymi źródłami pozwala na sformułowanie nowych hipotez odnośnie do pierwszego i drugiego wydania radziwiłłowskiej mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Słowa kluczowe: mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego, Tomasz Makowski, Augsburg, plany miast

Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego, sporządzona w Nieświeżu „starannością i kosztem” („cura et impensis”) księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, od dawna jest przedmiotem badań historyków. Badacze dysponują mapą edycji amsterdamskiej z 1613 roku oraz źródłami, które wskazują na istnienie wcześniejszej edycji mapy, datowanej przez Stanisława Alexandrowicza na około 1603 rok¹. Kwestia wyglądu pierwszego wydania i stopnia jego podobieństwa do drugiego wiążą się jedynie z ostrożnymi hipotezami.

Sugerowano, że pierwsze wydanie mapy (wygodnie i uczciwie jest nazywać je nieświeskim) mogło być ozdobione widokami miast Wielkiego Księstwa

¹ S. Alexandrowicz, *Kartografia Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Warszawa 2012, s. 79.

Litewskiego, przygotowanymi przez Tomasza Makowskiego, których część się zachowała². Są też powody, by sądzić, że drugie wydanie mapy, przygotowane w Amsterdamie przez Hessela Gerritsza, również mogło być ozdobione miniaturami z widokami miast Wielkiego Księstwa. Dowód na to stanowi miniatura Wilna, którą na mapie Europy z 1608 roku umieścił Willem Blaeu³, a której źródłem jest rycina Wilna autorstwa Tomasza Makowskiego, a także pewien standard w wydawnictwie Blaeu'a, zgodnie z którym przeważająca większość map ściennych miała wstążkę z osobnym tytułem i dodatkowymi miniaturami, w tym miastami odpowiednich terytoriów.

Wiemy też, że w 1604 roku synowie Mikołaja Radziwiłła podczas wyjazdu studyjnego przekazali trzy „mapy Litwy” kolegom w Pradze, Ratyzbonie i Augsburgu⁴. Co więcej, z listu Mateja Samuela Strubicza, który towarzyszył młodemu Radziwiłłom w tej wyprawie i na studiach w Augsburgu, wynika, że mieli przy sobie co najmniej 40 map na prezenty⁵.

W 1686 roku w Augsburgu ukazało się wydane przez Jakoba Koppmayera ilustrowane mapami i rycinami czterotomowe wydanie *Theatrum Cosmographico-Historicum*. Jednym z jego źródeł była radziwiłłowska mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego (bezpośrednio lub przez drugą edycję)⁶.

Ilustracje z tego dzieła są dobrze znane, jednak datowane często w przybliżeniu i bez wskazania pochodzenia. Oprócz widoków miast (Wilno, Kowno, Birże – dwa wizerunki: miasto z zamkiem oraz sam zamek, Grodno, Kleck, Ołyka – zamek) publikacja zawiera mapę Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz mapę Dniepru (na czterech arkuszach). Porównanie tych obrazów z oryginalnymi źródłami (przede wszystkim z rycinami Tomasza Makowskiego) pozwala na sformułowanie nowych hipotez odnośnie do pierwszego i drugiego wydania radziwiłłowskiej mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Widoki miast

Zachowały się osobne widoki miast Wielkiego Księstwa, przygotowane przez Tomasza Makowskiego (Wilno, Kowno, Birże, Grodno, Kleck, Troki i Nieśwież).

Kompozycja panoramy Wilna (ryc. 1a) w wydaniu Koppmayera oparta jest na rycinie *Vilna Magni Ducatus Lithuaniae Capitalia* Makowskiego (ryc. 1b); różni się jednak schematycznością i brakiem elementów dekoracyjnych. Na rycinie nie ma również żadnych postaci, ale dołączony jest duży wizerunek drzewa.

² P. Rėklaitis, *Du Vilniaus vaizdo tipai XIV-XIX amžių grafikoje*, „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija – Suvažiavimo Darbai”, 1972, t. 7, s. 303.

³ G. Schilder, *Monumenta cartographica Neerlandica*, vol. 9, Leiden 2013, s. 216.

⁴ S. Alexandrowicz, *Kartografia*, s. 79.

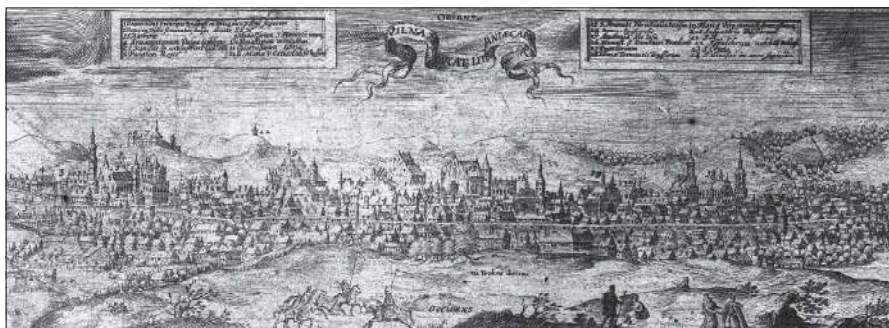
⁵ Tamże, s. 80.

⁶ J. Koppmayer, *Theatrum Cosmographico-historicum*, t. 1, Augsburg 1686; tamże, t. 3, Augsburg 1686.

Wspomniany wyżej miniaturowy wizerunek Wilna z mapy Europy Willema Blaeu'a z 1608 roku wykazuje wyraźnie więcej podobieństw z ryciną Makowskiego (ryc. 1c). Jednocześnie miniatura z mapy Europy nie mogła posłużyć jako źródło do wydania Koppmayera – brakuje na niej Zamku Górnego. Niestety, nie wiemy, jak wyglądała ta miniatura w amsterdamskim wydaniu mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1613 roku, ale można przypuszczać, że tak samo.

Ryc. 1a. Vilna (Koppmayer, 1686)

Ryc. 1b. Vilna (Makowski, 1600c)

Ryc. 1c. Vilna (Blaeu, 1608, ed. 1624)

Między wizerunkami Kowna istnieje duże podobieństwo – sześć sygnowanych obiektów na rycinie Makowskiego (ryc. 2b) zostało przetłumaczonych na język niemiecki, a także oznaczonych w rycinie Koppmayera (ryc. 2a).

Ryc. 2a. Kauna (Koppmayer, 1686)

Ryc. 2b. Kawna – Kowno (Makowski, 1600c)

Birże pokazane są dwukrotnie: panorama miasta z zamkiem książęcym (ryc. 3a) oraz zamek oddzielnie z wyższej perspektywy (ryc. 3b). Powodem takiego zainteresowania Birżami jest prawdopodobnie wskazanie na rycinie Makowskiego (ryc. 3c), że Birże to rezydencja Radziwiłłów. Porównanie obrazów pozwala stwierdzić, że rycina Birż Makowskiego mogła być podstawą do ilustracji tamtejszego zamku w książce Koppmayera. Tworzenie panoramy Birż wydaje się jednak zbyt skomplikowane i nieracjonalne, co sugeruje, że Makowski mógł mieć również odrębną, obecnie niezachowaną panoramę tego miasta.

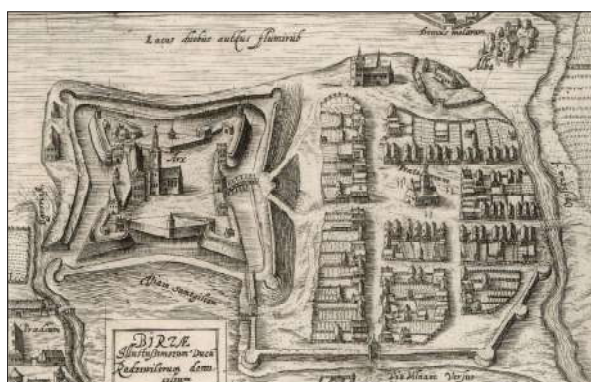
GRODNA Tomasza Makowskiego (ryc. 4b), jedyna datowana rycina z jego cyklu miast i właściwie jedna z pierwszych znanych jego rycin. Pozostałe ryciny widokowe są niedatowane, ale tworzą jedną serię. W latach 1600–1601 Makowski przebywał w Braniewie, gdzie według Stanisława Alexandrowicza mógł

Ryc. 3a. Birzai castle (Koppmayer, 1686)

Ryc. 3b. Birzai (Koppmayer, 1686)

Ryc. 3c. Birzai (Makowski, 1600c)

uczyc się grawerowaniu u Tomasza Tretera⁷. Całkiem możliwe, że wymienione widoki miast zostały wydrukowane w Braniewie około 1600 roku.

Na rycinie Koppmayera (ryc. 4a) most nad Niemnem jest podobny do mostu z ryciny Makowskiego: na czterech podporach w postaci ramp załadunkowych⁸. Niektóre elementy ukazane są inaczej: zamek przedstawiony jest z wyższej perspektywy, most zamkowy wydaje się być pokazany jako kamienny z trzema łukami (choć na początku XVII wieku był wykonany z drewna⁹), także liczba

⁷ S. Alexandrowicz, *Kartografia*, s. 82; T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1998, s. 208.

⁸ Przynajmniej na rycinie Makowskiego są widoczne wyjścia do podpór mostowych. Wyjaśnienie tej kwestii nie ma jednak większego znaczenia, ponieważ źródła nie potwierdzają, aby most nad Niemnem miał taką konstrukcję. Różni się to od bardziej szczegółowego i wiarygodnego ujęcia na rycinie *Vera designatio urbis in Littavia Grodnae* Mathisa Zündta z 1568 r. Mało prawdopodobne wydaje się również, aby most był kryty dachem. Więcej na ten temat: A. Перагудаў, *Гравюра Vera Designatio Urbis in Littavia Grodnae: новыя акцэнтны*, „Гарадзенскі гадавік”, 2019, nr 6; Н. Сліж, *Гравюра Гародні Адэльгаўзера-Цюндта 1567–1568 гг. як адлюстраванне міжнародных падзей на фоне гарадскога жыцця*, „Архе”, 2017, nr 2, s. 43–44.

⁹ Н. Сліж. *Гравюра*, s. 63–64.

okien fasady fary Witolda jest dokładniej przedstawiona na rycinie Koppmayera (przedstawia pięć okien, co odpowiada rzeczywistości¹⁰, a u Makowskiego jest ich siedem).

Wydanie Koppmayera zawiera rycinę Klecka (ryc. 5a) – kolejnego ośrodka dóbr radziwiłłowskich. Mimo pewnych uproszczeń rycina Makowskiego stanowi wyraźnie jej główne źródło (ryc. 5b).

Ryc. 4a. Grodna (Koppmayer, 1686)

Ryc. 4b. Grodna (Makowski, 1600)

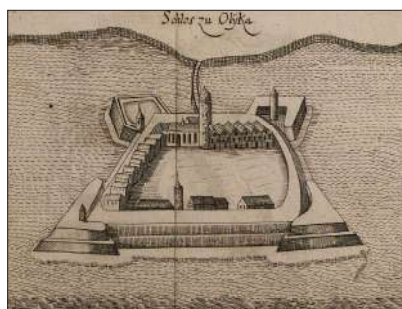
Ryc. 5a. Kleck (Koppmayer, 1686)

Ryc. 5b. Kleck (Makowski, 1600c)

¹⁰ Porównania tych rycin dokonał M.J. Supron, *Невядомая гравюра Горадні?*: <https://imago.by/artycle/618-supron.html> (dostęp 24.06.2023).

Z graficznego dziedzictwa Tomasza Makowskiego znane są jeszcze widoki Nieświeża i Trok, ale brakuje ich u Koppmayera. W jego książce jest jednak kilka innych interesujących obrazów. Jednym z nich jest wizerunek zamku ołyckiego (ryc. 6), którego pierwowzorem była najprawdopodobniej rycina Tomasza Makowskiego. Jan Jakubowski w swoim studium wspomina o rycinie Ołyki, wykonanej przez nieświeskiego rytownika¹¹. O jej istnieniu piszą także inni autorzy. O ile wiadomo autorowi artykułu, rycina nie została do tej pory opublikowana.

Ryc. 6a. Olyka (Koppmayer, 1686)

Na uwagę zasługują jeszcze dwie ryciny z trzeciego tomu dzieła Jacoba Koppmayera – obrazy Rygi i Kijowa. Źródłem widoku Rygi (ryc. 7a) był drzeworyt z *Kosmografii* Sebastiana Münstera (ryc. 7b).

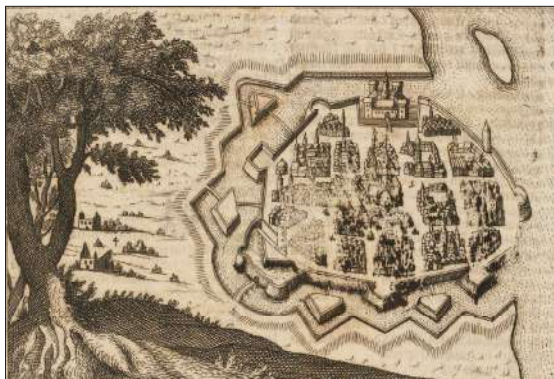
Ryc. 7a. Riga (Koppmayer, 1686)

Ryc. 7b. Riga (Munster, 1550c)

Obraz Kijowa (ryc. 8), a raczej fortyfikacje Ławra Peczerska, są stylistycznie podobne do innych przedstawień. Wiadomo, że Tomasz Makowski udał się na Wołyń, aby zebrać dane do mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Uważa się,

¹¹ J. Jakubowski, *Tomasz Makowski, sztycharz i kartograf nieświeski*, Warszawa 1923, s. 15.

Ryc. 8. Kiovia (Koppmayer, 1686)

że odwiedził Kijów około 1598 roku¹². W związku z tym miał okazję narysować plan lub panoramę Kijowa. Informacje o stanie fortyfikacyjnym tego miasta na początku XVII wieku są sprzeczne¹³. Tego rodzaju fortyfikacji bastionowych nie można odczytać na schematycznych planach z *Teraturgii* Atanazego Kalnofojskiego z 1638 roku¹⁴. Plan Kijowa pułkownika Iwana Uszakowa z 1695 roku potwierdza jedynie obecność bastionów i fos na całym obwodzie¹⁵, ale kontury znacznie różnią się od tych przedstawionych na obrazie Koppmayera. Z góry możemy wyrazić opinię, że źródłem dla Koppmayera było jakieś współczesne mu źródło, ale nie hipotetyczna rycina Kijowa Makowskiego.

Mapa rzeki Dniepru

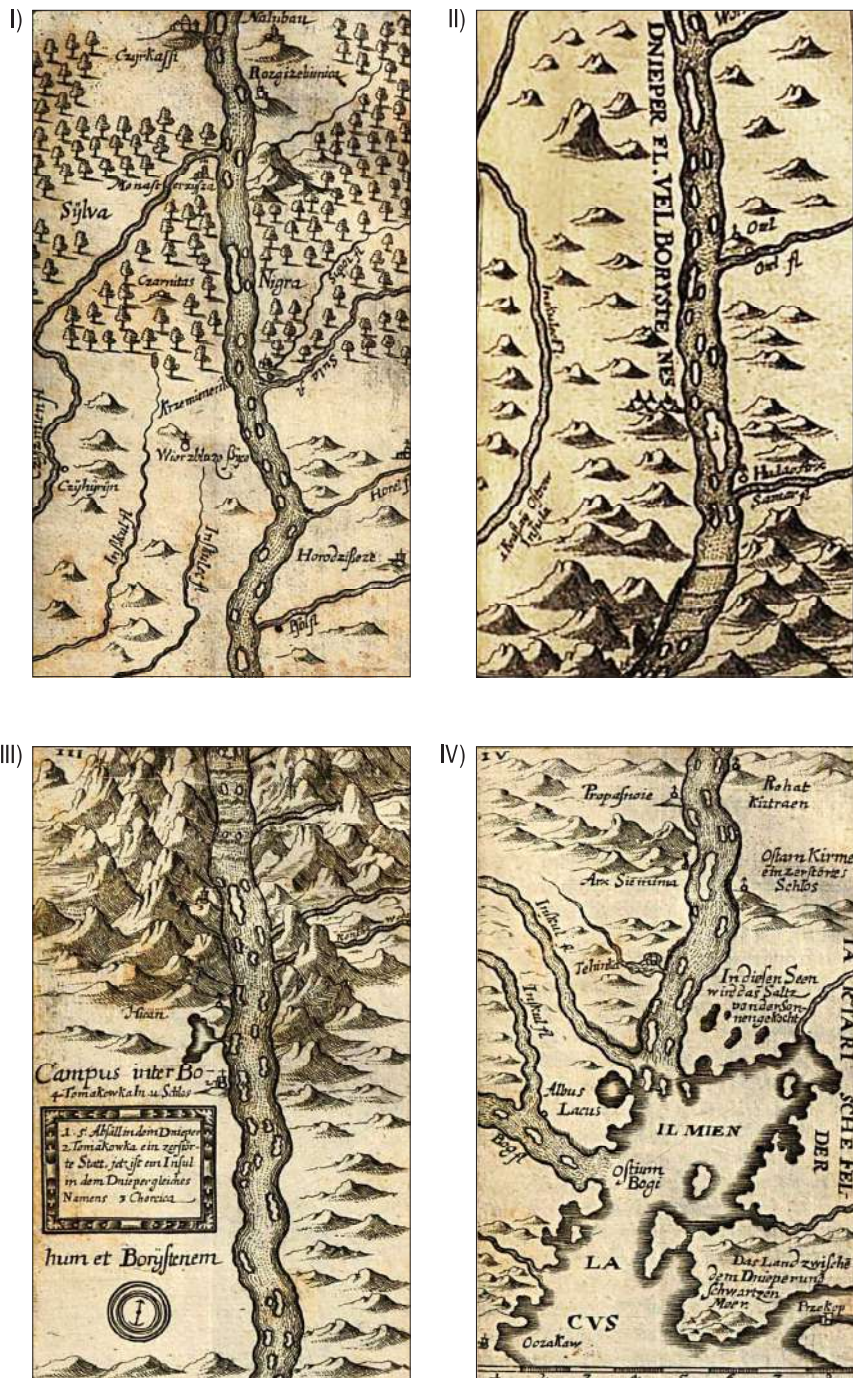
Pierwszy tom *Theatrum Cosmographico-Historicum* zawiera cztery strony ponumerowane łacińskimi literami przepływu Dniepru od Czerkas do ujścia (ryc. 9). Na pierwszy rzut oka ich źródłem była mapa Dniepru z mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1613 roku. Porównanie toponimów wskazuje na pewną różnicę w pisowni: *Czyrkassi* – *Czyrkaßyß*, *Nalubau* – *Nalubow*, *Monasterzysza* – *Manasterzÿßeze*, *Hican* – *Hojran*. Również u Koppmayera znajdziemy dodatkowe miejscowości: nieoznaczona nad *Horelem* (I segment), nad *Samarem* – *Hudac Arx* (II segment), *Propasnoie* (IV segment) oraz kolejna nieoznaczona przy ujściu Bugu (IV segment). Miejscowości te nie są zaznaczone na znanej mapie Dniepru, która została dołączona do amsterdamskiego wydania mapy 1613 roku.

¹² Т. Кэма, *Мікалай Крыштаф Радзівіл Сіротка (1549–1616). Віленскі ваявода*, Мін 2016, s. 259.

¹³ Na przykład jedna z najnowszych książek na temat opisuje wiele planów Kijowa, w tym rzadkie i mało znane, ale, niestety, nic nie mówi o rycinie Koppmayera. Zob. Т. Люта, *Imago Urbis: Київ на стародавніх мапах*, Харків–Київ 2017.

¹⁴ Tamże, s. 65–82

¹⁵ *План Кіева составленный в 1695 г.*, Київ 1893.

Ryc. 9. Mapa rzeki Dniepr (Koppmayer, 1686)

Nieoznaczoną osadą nad rzeką Gorel jest *Kremenczug* (projekt odbudowy jego fortecy opracował Guillaume Le Vasseur de Beauplan w 1635 roku), *Hudac Arx* – twierdza *Kodak* (również zaprojektowana przez Beauplana w 1635 roku). *Prapasnoie* brakuje na znanych XVII-wiecznych mapach Dniepru i Ukrainy, takiej osady nie ma też w *Opisaniu Ukrainy* Beauplana ani w itinerarium Ericha Lasoty (jest uważany za początkowe źródło tego obrazu kartograficznego). Największym odnalezionym odpowiednikiem jest okolica klasztoru św. Grzegorza Biziukiva (Свято-Григорівський Бізюків чоловічий монастир, położony na południe od Kachowki w obwodzie chersońskim)¹⁶.

Biorąc pod uwagę ten sam skład i niemal ogólną treść, można powiedzieć, że Koppmayer miał za podstawę mapę przepływu Dniepru z amsterdamskiego wydania z 1613 roku lub z edycji nieświeskiej, ale z pewnymi poprawkami – w tym wprowadzonymi na podstawie informacji opublikowanych przez Beauplana.

Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego

W pierwszym tomie dzieła Koppmayera znajduje się mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego (ryc. 10). Karta należy do typu tzw. małych map według Beauplana. Ten typ mapy wydawany był w wielu edycjach – pierwsza z nich została opublikowana w 1656 roku (datowana na 1651 rok) w dziele *Polonia: Nunc demuo*

Ryc. 10. Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego (Koppmayer, 1686)

¹⁶ Григорьевский Бизюков монастырь Херсонской епархии, сост. Н.Ф. Ногачевский, Одесса 1894.

recognita... Szymona Starowolskiego. Wywarła ona ogromny wpływ na rozumienie geograficzne obrazu Rzeczypospolitej przez kartografów zachodnioeuropejskich. Wybór tego rodzaju mapy przez Jakoba Koppmayera do zilustrowania książki mógł być również podyktowany bardziej odpowiednim dla książki formatem – przystosowanie dużej mapy do wydania książkowego było trudne.

Tekst

Część tekstowa tomu trzeciego *Theatrum Cosmographico-Historicum* zawiera zapożyczenia z wydań Szymona Starowolskiego i innych źródeł. Wśród dość powierzchownych opowieści o historii, polityce państwowej czy podziale administracyjnym znajdują się interesujące opisy miast i związane z nimi fakty historyczne. Autor tekstu osobno rozwodzi się nad osobą księcia Mikołaja Radziwiłła Czarnego (wspomniane jest jego wydanie Biblii). Wspomina także nieświeskiego ordynata księcia Mikołaja Radziwiłła Sierotkę, który swoim „kosztem i starannością” opublikował dużą mapę Litwy: „...Anordnung und Kosten die grosse Litauische Land Carten verfertigen lassen”¹⁷.

Charakter różnicy między rycinami z księgi Koppmayera a rycinami Tomasz Makowskiego stwarza pewien dylemat. Zakładamy, że nieświeskie wydanie mapy było najprawdopodobniej ilustrowane rycinami przygotowanymi przez Tomasza Makowskiego lub w jakiś sposób je uzupełniało. Otwarte pozostaje pytanie, czy wskazane ryciny z widokami miast Makowskiego zostały bezpośrednio użyte do dekoracji mapy, czy zostały zredukowane i przerobione do miniaturowych rozmiarów. Rozmiar dwóch oryginalnych rycin Birż i Kowna to 10,5 x 18 cm (są to dwie ryciny Makowskiego, które istnieją w oryginalnej formie), w przypadku panoramy Wilna to około 10,5 x 27 cm. Do miniatur kartograficznych ten rozmiar wydaje się nieco za duży. Problem polega również na tym, że znamy tylko jedną miniaturę (Wilno) wydrukowaną przez wydawnictwo Blaeu’a, która zachowała się na mapie Europy z 1608 roku. Obecność miniatur w amsterdamskim wydaniu mapy z 1613 roku jest tylko hipotezą.

Podsumowanie

1) Wizerunki miast z *Theatrum Cosmographico-Historicum* pochodzą z 1686 roku, ale odzwierciedlają rzeczywistość z końca XVI – początku XVII wieku. Pierwotnymi źródłami dla wielu z nich są ryciny Tomasza Makowskiego, przygotowane do dekoracji mapy.

2) Rycinę z wizerunkiem zamku ołyckiego z książki Jakoba Koppmayera można zaliczyć do dziedzictwa graficznego Tomasza Makowskiego.

¹⁷ J. Koppmayer, *Theatrum*, t. 3, s. 9.

3) Brak zamku Górnego w miniaturze Wilna na mapie Europy z 1608 roku pośrednio wskazuje, że źródłem wydania Koppmayera nie był materiał kartograficzny wydawnictwa Blaeu'a.

4) Porównanie przepływu Dniepru wykazało, że autor rycin do wydania Koppmayera z jednej strony uprościł obraz, a z drugiej – doprecyzował go z uwagą do obecnego stanu wiedzy. Jeśli źródłem dla Koppmayera było pierwsze wydanie mapy, to możemy wyrazić opinię, że wydanie mapy Blaeu'a różniło się kompozycją i poziomem artystycznym, ale pod względem treści było bardzo zbliżone do wydania nieświeskiego.

5) Pewne różnice między rycinami Koppmayera i Makowskiego (widok Grodna, podzielenie panoramy Birż na dwie części) można wytłumaczyć istnieniem między nimi źródła pośredniego. Mogły to być albo dostosowane (zredukowane) miniatury widoków miast z pierwszego wydania mapy albo miniatury na mapie ściennej amsterdamskiego wydania z 1613 roku. Biorąc pod uwagę powyższe fakty, a także wzmianki o tym, że co najmniej jeden egzemplarz pierwszego wydania mapy pozostał w Augsburgu, można ostrożnie zasugerować, że był on źródłem publikacji Jakoba Koppmayera.

Bibliografia

Źródła publikowane

- Koppmayer J., *Theatrum Cosmographico-historicum*, t. 1–3, Augsburg 1686.
Григорьевский Бизюков монастырь Херсонской епархии, сост. Н.Ф. Ногачевский, Одесса 1894.
План Киева составленный в 1695 г., Киев 1893.
Schilder G., *Monumenta cartographica Neerlandica*, vol. 9, Leiden 2013.

Literatura

- Alexandrowicz S., *Kartografia Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Warszawa 2012.
Chrzanowski T., *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1998.
Jakubowski J., *Tomasz Makowski, sztycharz i kartograf nieświeski*, Warszawa 1923.
Кэмп Т., 2016, *Мікалай Крыштаф Радзівіл Сіротка (1549–1616). Віленскі ваявода*, Мін 2016.
Люта Т., *Imago Urbis: Київ на стародавніх мапах*, Харків–Київ 2017.
Перагудаў А., *Гравюра Vera Designatio Urbis in Littavia Grodnæ: новыя акцэнтны*, „Гарадзенскі гадавік”, 2019, nr 6.

Rėklaitis P., *Du Vilniaus vaizdo tipai XIV-XIX amžių grafikoje*, „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija – Suvažiavimo Darbai”, 1972, vol. 7, s. 291–304.

Сліж Н., *Гравюра Гародні Адэлягаўзера-Цюндта 1567–1568 гг. як адлюстраванне міжнародных падзей на фоне гарадскога жыцця*, „Arche”, 2017, nr 2, s. 43–44.

Supron M.J., *Невядомая гравюра Гародні?*, <https://imago.by/artycle/618-supron.html> (dostęp 24.06.2023).

The Augsburg trace of the wall map of the Grand Duchy of Lithuania

Ilya Andreyeu

ORCID: 0009-0006-0923-7591

admin@imago.by

The map of the Grand Duchy of Lithuania, created in Nyasvizh „cura et impensis” of Prince Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, has long been a subject of historical research. The Amsterdam edition of the map from 1613, along with other sources, suggests the existence of an earlier edition dated by Stanisław Alexandrowicz to around 1603. The appearance of the first edition and the extent of its similarity to the second remain matters of cautious hypotheses.

It has been suggested that the first edition of the map might have been adorned with city views of the Grand Duchy of Lithuania, created by Tomasz Makowski, some of which have survived. There is also reason to believe that the second edition of the map, prepared in Amsterdam by Hessel Gerritsz, may have been decorated with miniatures depicting cities of the Grand Duchy of Lithuania. Evidence for this includes a miniature of Vilnius that William Blaeu placed on his 1608 map of Europe, sourced from a print of Vilnius by Tomasz Makowski.

In 1604, during a study trip, the sons of Mikołaj Radziwiłł delivered at least three „maps of Lithuania” to colleges in Prague, Regensburg, and Augsburg. In 1686, Jakob Koppmayer published the four-volume *Theatrum Cosmographico-Historicum* in Augsburg, illustrated with maps and engravings. One of its sources was the Radziwiłł map of the Grand Duchy of Lithuania, either directly or through the second edition.

In addition to city views of Vilnius, Kaunas, Biržai (two depictions: the town with the castle and the castle alone), Grodno, Kleck, and Olyka (castle), the

publication includes a map of the Grand Duchy of Lithuania and a map of the Dnieper River. Comparing these images with the original sources allows for the formulation of new hypotheses regarding the first and second editions of the Radziwiłł map of the Grand Duchy of Lithuania.

Keywords: Map of the Gand Duchy of Lithuania, Tomasz Makowski, Jakob Koppmayer, city plans.
